

SANAT SOSYOLOJİSİNDE TEMEL YAKLAŞIMLAR

Yard. Doç. Dr. Demet ULUSOY *

GİRİŞ

Bütün diğer bilimlerin olduğu gibi sanat sosyolojisinin de entelektüel kökü çok eskilere dayanmaktadır. İnsanoğlu kendisini diğer canlılardan ayırdeden temel özelliklerini farketmiş sadece kendisine özgü olan bu özelliklerin nedenini ve nasılını araştırmaktan, sorgulamaktan kendini alıkoyamamıştır.

Sanatsal yaratıcılık kuşkusuz insanın temel özelliklerinden biridir. Dolayısıyla, sanatın insanla yaşıt olduğu sayılısından (Assumption) hareketle, tarihsel süreç içinde sanatla insan arasındaki ilişkinin kökenini sorgularken belgeleyebildiğimiz en eski devirlere kadar geriye gitmemiz gerekmektedir.

Sanat sosyolojisi açısından temel problem sanat ve sosyal yapı arasındaki ilişki olduğuna göre, sanatı doğanın bir taklidi olarak - insan yaşamının, karakterinin, duygularının, eylemlerinin idealize edilmek suretiyle temsil edilişi - kabul eden ve varlığın anlamını sağladığı, eğitici olduğu, maddi ihtiyaçları tatmin ettiği, etik ve entelektüel kaynakların tam techizatı ile hayatı tefriş ettiği,

*. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

haz verdiği ve boş zamanları değerlendirdiği için yararlı bulan Aristoteles (Butcher 1951 : 116) ile asıl olan "idea"nın taklidi olarak insanları gerçeklerden uzaklaştırdığından dolayı toplum için zararlı bulan Platon (Buhr ve Kosing 1974 : 40) sanatın sosyal sistem içindeki fonksiyonlarını inceleyen - birincil amaçları o olmasa da - bilim adamlarının ilk örnekleridir.

18. yüzyıla kadar sanat - sosyal sistem ilişkisini irdeleyen çalışmaların büyük çoğunluğunun felsefi yönünün ağır bastığı söylenebilir. Doğrudan doğruya sanatın sosyal yapı içindeki yerini, kurumlaşmasını, diğer sosyal kurumlarla olan etkileşimini, fonksiyonlarını v.b. sistematik olarak sorgulayan ilk çalışmalara ise ancak sosyolojinin bir bilim dalı olarak kabul edildiği, sahasının belirlendiği ve metodolojisinin tesis edildiği 19. yüzyılda rastlanmaktadır. Çağımızda ise sosyolojinin bir alt disiplini olarak aynı metodolojik bütünlük içinde gelişmesini sürdürmektedir.

TEMEL YAKLAŞIMLAR

Geniş perspektifte sanat sosyolojisini konu alan çalışmalarda farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bir tarafta sanat sosyolojisi için genel bir teori oluşturma bağlamında genellemeler ve açıklamalar (Paradigmalar) arayan, bütünleşmiş bir teori geliştirmeye çalışanlar vardır - ki, bunlar genellikle soyut ve analitiktir - . Diğer tarafta ise daha az kapsamlı ve daha az hırslı olan, genellikle sosyalizasyon ve meslek problemleri üzerine odaklanan, amacı durum incelemesi olan ampirik çalışmalar vardır - ki, bu tür çalışmalarda sanat ve sanatçı teorik olarak ikincildir - (Truzzi 1978 - 280).

Sanatı sosyal açıdan ele alan bu çalışmalarda genellikle üç tip yaklaşım görülmektedir:

- 1) Nedensel (Causal)
- 2) Anlatımcı (Expressive)
- 3) Hikaye Edici (anecdotal) (Wollheim 1976 : 574).

Bu yaklaşımları tek tek ele almadan önce, sanat sosyolojisinin entellektüel gelişim tarihinde incelenmesi gereken, hepsinin de sanat sosyolojisine farklı açılardan katkıları olduğuna inandığımız pek çok bilim adamının olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Ancak, biz burada konumuza ışık tutması bakımından her bir yaklaşıma örnek teşkil edebilecek bir kaç bilim adamının görüşlerini özetlemekle yetineceğiz.

1) Nedensel Yaklaşım

Bu bakış açısında sanat eserlerinin içinde buldukları sosyal koşullar tarafından belirlendiği veya onların sonuçları oldukları ileri sürülür. Bu yaklaşımın en ünlü temsilcileri arasında Karl Marx, Arnold Hauser, Hippolyte Taine ve hatta birincil olarak sanatı kendisine problematik haline getirmeyen Max Weber ve Durkheim sayılabilir.

Bilindiği gibi, Marx'a göre egemen üretim biçiminin neticesi olan ekonomik koşullar insanın yaşam tarzını belirler. Ona göre sanat entellektüel işlemlerle karakterize olur ve zihinsel (mental) sistemin bir kısmı ve ideolojinin bir yönü olarak düşünülmalıdır. Böylelikle de, sanat eserleri maddi nesnelere farklıdır. Ancak buna rağmen, sanat eserleri de maddi nesnelere gibi egemen üretim şekli tarafından belirlenmektedir. Marx'a göre tüm sosyal değişmeyi temellendiren esas kanun üretim biçimindeki değişimler olduğuna göre sanatın da tarihi, toplumsal hareketliliğin ekonomik kanununa bağlı olarak gelişir ve değişir. Aynı zamanda ekonomi, sınıf çatışmasının da anahtarıdır (Egbert 1970 : 84). Marx, kaçınılmaz sınıf çatışması modeli temelinde sanat tercihlerinin de sınıf pozisyonuna ve o sınıfın dünya görüşüne göre farklılaşacağı inancındadır. Örneğin, İngiliz köylüsü halk şarkılarından zevk alırken, aristokratlar bu tür müziği küçümserler (Barnett 1976 : 622). Ona göre sanatsal zevk, sanatçıları destekleyen tabakanın pazarı oluşturan sanat ürünleri alıcısının karakteri ve kompozisyonuna göre değişir. Bir başka deyişle, sanatçı-

nın sınıf pozisyonu ile kullandığı temalar, semboller, ve tercihler arasında bir paralellik vardır (Bensman and Grever 1954 : 661).

Marx'ın analizi, sosyal kurumlardan biri olan ekonominin sanata olan etkisini ve toplumu oluşturan tüm parçalar arasında sürekli dinamik bir iç değişme bulunduğunu vurgulaması bakımından dikkate değerdir. Marxist sosyolojiye ait entellektüel yargıların temsilcileri bu yaklaşımı analizlerinde çıkış noktası olarak kabul ederler. Örneğin Arnold Hauser'ın 1951 yılında yayınladığı "Sanatın Toplumsal Tarihi" adlı eseri tipik örneklerden biridir. Hauser bu eserinde topladığı geniş sanat tarihi malzemesinin sosyal temellerini bu bağlamda açıklar. Ona göre (1984) her sanat eserinin biçim ve stili bir sınıfın diğer sınıflarla olan mücadelesi sonucunda belirlenir. Örneğin, Klasisizm, egemen elit sınıfının kendi sosyal ve ekonomik pozisyonunu sağlamlaştırma çabaları sonucu olarak gelişir. 18. yüzyılda Fransa ve İngiltere de yeni gelişen orta sınıf sanatı ise bu ulusların içinde oluşan toplumsal değişmeler sonucu doğmuştur (s: 18). Bu yüzyılın ikinci yarısında devrim sayılan bir değişim oluşmuş ve modern bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Bu yeni sınıf bireyciliğe olan tutkusunu ile saray sanatının çökmesine - Barok ve Rokoko - Burjuva sanatının doğmasına neden olmuştur. Hauser'e göre orta sınıf Batı Avrupa'da önderliği eline geçirmemiş olsa idi, 18. yüzyılın soylu çevreleri eski estetik anlayışlarından vazgeçmezlerdi (s: 61).

Taine, Weber, ve Durkheim'in da sanata ilişkin görüşleri analiz edildiğinde sanatla fiziksel veya sosyal faktörler arasında böyle bir nedensel bağı, gördükleri söylenebilir.

Hippolyte Taine 1871 de yayınladığı "History of English Literature" adlı çalışmasında bir sanat eserinin aklın genel hali ile onu çevreleyen şartlardan oluşmuş bir bütün tarafından belirlendiğini ileri sürer. Taine, sanatsal yaratım için gerekli olan "aklın halini" üreten sosyal ortama veya çevreye özel bir önem verir ve farklı ülkelere göre farklılaşan aklın halini ırk - ortam - an analitik formülünü uygulayarak belirlemeye çalışır.

İrk terimi kalıtım, toprak ve iklimi içerir (Barnett 1976 : 623). İrk, karakterini iklim, toprak ve geçmişinde yaşadığı olaylardan alır. Bu karakter bir "ruh" ve belli bir güzellik anlayışı geliştirir. Bu, bazı bitkiler için çok iyi fakat diğerleri için çok kötü olan; komşu ülkelerin tohumlarını olgunlaştırmayan ama yüzyıllar ihtiyaç duyulan ışığı sağladığı zaman kendi fidanlarının mükemmel olarak yetişmesine imkan veren milli topraktır (Henning 1976 : 354).

Ortam kavramı sosyal, ekonomik ve kültürel faktörleri, an kavramı ise sanatın ifade bulduğu zaman dilimini (bir medeniyet içindeki denge ve değişme durumunu) açıklar. Böylelikle ırk, iklim ve an bir tinsel mizac oluşturur. Sanat bu tinsel mizaca kaynağını değil ama, karakterini borçludur. Her çağ sanatsal yeteneğe sahip aynı sayıda bireyleri doğurur; fakat sanatçılık mertebesine ancak bu tinsel karaktere uygun eserler verenler ulaşabilir (Sena 1972 : 71).

Taine, sanatçının içinde bulunduğu toplumla ve akranlarıyla olan ilişkisini ve sanatçının yaratıcı ürününü kamunun (Public) hangi yollarla etkilediğini ilk tartışanlar arasındadır (Barnett 1976 : 623). İklimin sanatçıların eserlerine tek biçimlilik verdiği savı ise aslında ilk kez 1719 da rahip Dubos tarafından ortaya atılmıştı. Dubos, sanat eserlerindeki stil farklılıklarının nedeni olarak iklim ve hava koşullarındaki farklılıkları göstermiştir (Sena 1972 : 70).

Max Weber ve Emile Durkheim ise, sosyal bir kurum olarak sanatın kaynağını diğer bir sosyal kurum olan dine bağlayarak, din ve sanat arasında nedensel bir ilişki kurmuşlardır.

Weber 1922 de yayınladığı "The Sociology of Religion" adlı çalışmasında dinin sanatsal ifadenin motor gücü olduğunu; yani dinin sanatsal aktiviteleri harekete geçirdiğini ileri sürer. Böylelikle sanat, dinin enstrümantal bir alt kurumu görünümündedir. Ancak, entellektüel gelişmenin sonucunda bu nedensel bağ kırılır.

lır; sanat otonomlaşır ve kendini inşa eden değerler dizisini elde etmeye başlar. Artık bunlar dinden elde edilebileceklerden oldukça farklıdır (Weber 1968 : 242).

Durkheim da benzer bir yaklaşım göstermektedir. Ona göre, ilkelerin totemleri için yaptıkları törenler ve seromonilerde, temsil, taklit, kurban, çile, kefarete (yas) törenlerinde resim, şiir ve musikinin esasları vardır. İlkeler, bedenlerine, barınaklarına, mezarlara, tapınaklara kutsal olduğuna inandıkları totemlerinin resimlerini çizerler, törenlerde şarkılar söylerler, drama oynarlar. Görülüyor ki Durkheim'a göre, toplumu temsil eden ilk kurum dindir ve bütün diğer kurumlar gibi sanat da dinden çıkmıştır (Kösemişal 1971 : 98).

Kısaca, bu düşünürlerin hepsi de sanatı belirleyen fizik veya sosyal faktörlerden bahsederler ve bu faktörleri genelleştirerek determinist bir yaklaşım gösterirler. Bir faktörün varlığı (A) diğer faktörün varlığına (B) bağlıdır. Yani, (A) (B)'nin nedenidir veya (B) (A)'nın sonucudur.

2) Anlatımcı

Sanatı sosyal bir kurum olarak ele alan diğer bir yaklaşım ise "anlatımcı" terimiyle isimlendirilmektedir. Bu bakış açısında sanat eserleri, içinde buldukları sosyal şartların anlatımcıları veya yansımaları olarak görülür (Wollheim 1976 : 5760). Bu yaklaşımın en ünlü temsilcileri arasında Madame de Stael, Ernest Grosse, Pitirim Sorokin ve Frederick Antal sayılabilir.

Madame de Stael, 1800 de yayınlanan "De la Litterature considere dans ses rapports avec les institutions sociales" adlı çalışmasında bir toplumun edebiyatının, yaratıldığı dönemde geçerli olan politik inançlarla uyum içinde olduğunu ileri sürer. Örneğin, Fransız politikasında yükselen cumhuriyetçi ruh, edebiyatta kentli ve köylü figürlerin komedilerden ziyade daha ciddi eserlerde - trajedilerde - işlenerek yansıtılacaktır. Ona göre edebiyat, özellikle hürriyet ve adalet amacına yönelik eylemleri gösteren,

